

Προς μια μεθοδολογία των ανθρωπιστικών επιστημών*

ΚΑΤΑΝΟΗΣΗ. Ο ΔΙΑΜΕΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ κατανόησης σε ξεχωριστές πράξεις. Στην πραγματική, αληθινά εμπειρική κατανόηση αυτές οι πράξεις ενώνονται αξεχώριστα σε μια ενιαία διαδικασία, κάθε όμως ξεχωριστή πράξη έχει τη δική της ιδεώδη σημασιολογική (μεστή περιεχομένου) ανεξαρτησία και μπορεί να απομονωθεί από τη συγκεκριμένη εμπειρική πράξη. 1. Η ψυχοφυσιολογική αντίληψη ενός φυσικού σημείου (λέξη, χρώμα, μορφή στο χώρο). 2. Η αναγνώρισή του (ως γνωστού ή αγνώστου). Η κατανόηση της δυνατής να αναπαραχθεί, της ορίζουσας (γενικής) σημασίας στη γλώσσα. 3. Η κατανόηση της σημασίας του στα δεδομένα συμφραζόμενα (άμεσα και πιο απομακρυσμένα). 4. Η ενεργητική - διαλογική κατανόηση (διαφωνία - συμφωνία). Συμπερίληψη στα διαλογικά συμφραζόμενα. Η αξιολογική πλευρά της κατανόησης: ο βαθμός βάθους και καθολικότητάς της.

Μετατρέποντας μια εικόνα σε σύμβολο της δίνεις σημασιολογικό βάθος και σημασιολογική προοπτική. Ο διαλογικός συσχετισμός μεταξύ της ταυτότητας και της μη ταυτότητας. Η εικόνα πρέπει να κατανοηθεί για αυτό που είναι, και για αυτό που ορίζει. Το περιεχόμενο ενός αυθεντικού συμβόλου, μέσω της διαμεσολαβημένης σημασιολογικής σύνδεσης, συσχετίζεται με την ιδέα μιας παγκόσμιας ολότητας, την πληρότητα του κοσμικού και του ανθρώπινου σύμπαντος. Ο κόσμος έχει (συμφραζόμενη) σημασία. "Η εικόνα του κόσμου εμφανίζεται θαυμαστώ τω τρόπω στη λέξη" (Pasternak)¹. Κάθε ιδιαίτερο φαινόμενο βυθίζεται στα αρχέγονα στοιχεία της αρχής της ύπαρξης. Σε διάκριση από το μύθο, αυτό είναι μια μορφή συνείδησης πως κάτι δεν συμπίπτει με την ξεχωριστή σημασία κάποιου άλλου.

Το σύμβολο έχει τη ζεστασιά μιας "μυστηριακής συγχώνευσης" (Averintsev)². Η αντιπαράθεση ενός αφ' εαυτού με κάποιο άλλο. Η θέρμη της

* [Μετάφραση από τα αγγλικά, "Towards a Methodology for the Human Sciences": *Speech Genres and Other Late Essays*, Επιμέλ.: Caryl Emerson και M. Holquist, (Μτφρ. από το πρωτότυπο <Estetika slovesnogo tvorcestva, Μόσχα, 1979>: Vern W. McGee), Austin: University of Texas Press, 1986, 159 - 172]

1. Από το ποίημα του Pasternak "Αύγουστος" της περιόδου 1946 - 1953 (όταν εργαζόταν πάνω στο *Dr. Zhivago*). [Οι σημειώσεις είναι των επιμελητών της έκδοσης]

2. Βλέπε S. S. Averintsev, "Το σύμβολο" στην *Kratkaja Literaturmaja Entsiklopedija* (Μόσχα, 1972), τόμ. 7, στήλη 827.

αγάτης και η ψυχρή αποξένωση. Αντιπαράθεση και σύγκριση. Κάθε ερμηνεία ενός συμβόλου παραμένει ένα σύμβολο, αλλά κάπως ορθολογικοποιημένο, δηλαδή πιο κοντά στην έννοια.

Ένας ορισμός της συμφραζόμενης σημασίας σε όλο το βάθος και την πολυπλοκότητα της ουσίας της. Ερμηνεία ως ανακάλυψη ενός δρόμου, για να δεις (σχεχαστείς), και συμπλήρωμα μέσα από τη δημιουργική σκέψη. Προσδοκία για την περαιτέρω ανάπτυξη των συμφραζόμενων, του συσχετισμού με το οριστικοποιημένο όλο και με τα μη οριστικοποιημένα συμφραζόμενα. Αυτή η σημασία (στα μη οριστικοποιημένα συμφραζόμενα) δεν μπορεί να είναι γαλήνια και επαναπαυτική (δεν μπορεί κανείς να κουλουριαστεί και να πεθάνει μέσα της).

Ορίζουσα [σημασία] και συμφραζόμενη σημασία. Συμπληρωμένες αναμνήσεις και αναμενόμενες πιθανότητες (κατανόηση στα απομακρυσμένα συμφραζόμενα). Στις αναμνήσεις επίσης λαμβάνουμε υπόψη τα επόμενα (μέσα στο παρελθόν) συμβάντα, δηλαδή αντιλαμβάνομαστε και κατανοούμε τι έχει αποτυπωθεί στα συμφραζόμενα του μη πεπερασμένου παρελθόντος. Με τι μορφές το όλο είναι παρόν στη συνείδηση; (στον Πλάτωνα και στον Husserl).

Μέχρι ποίου σημείου η συμφραζόμενη σημασία (μιας εικόνας ή ενός συμβόλου) μπορεί να αποκαλιφθεί και να σχολιαστεί; Μόνο με τη βοήθεια μιας άλλης (ισομορφικής) σημασίας (ενός συμβόλου ή μιας εικόνας). Δεν μπορεί να διαλυθεί μέσα σε έννοιες. Ο ρόλος των σχολίων. Μπορεί να υπάρξει μια σχετική ορθολογική εξήγηση της συμφραζόμενης σημασίας (συνήθης επιστημονική ανάλυση) ή μια εμφάνιση με τη βοήθεια άλλων σημασιών (φιλοσοφική καλλιτεχνική ερμηνεία). Εμφάνιση μέσα από τη διεύρυνση των αποστάσεων των απομακρυσμένων συμφραζόμενων.

Η ερμηνεία των συμβολικών δομών εξωθείται σε μια απειρότητα συμβολικών συμφραζόμενων σημασιών και επομένως δεν μπορεί να είναι επιστημονική με τον τρόπο που οι ακριβείς επιστήμες είναι επιστημονικές.

Η ερμηνεία των συμφραζόμενων σημασιών δεν μπορεί να είναι επιστημονική, αλλά είναι βαθιά γνωστική. Μπορεί άμεσα να εξυπηρετήσει την πρακτική, την πρακτική που έχει να κάνει με τα πράγματα.

"[...] Θα είναι αναγκαίο να αναγνωρίσουμε ότι η συμβολολογία δεν είναι μια μη επιστημονική, αλλά μια διαφορετικά επιστημονική μορφή γνώσης που έχει τους δικούς της εσωτερικούς νόμους και κριτήρια ακρίβειας" (Averintsev)³.

Ο δημιουργός ενός έργου είναι παρών μόνο στο σύνολο του έργου, όχι σε κάποιο ξεχωριστό τμήμα αυτού του συνόλου, και πολύ πιο λίγο στο περιεχόμενο που θα διαχώριζε κανείς από το όλο. Είναι τοποθετημένος σ' εκείνο το μέρος του έργου όπου περιεχόμενο και μορφή συγχωνεύονται αδιάχωριστα, και

αισθανόμαστε την παρουσία του πάνω απ' όλα στη μορφή. Οι μελετητές της λογοτεχνίας τον αναζητούν συνήθως στο περιεχόμενο που αποκόβεται έτσι από το όλο. Με αυτό τον τρόπο καθίσταται εύκολη η ταύτισή του με αυτόν το δημιουργό, άνθρωπο μιας ορισμένης περιόδου, με συγκεκριμένη βιογραφία και συγκεκριμένη κοσμοθεωρία. Η εικόνα του δημιουργού εδώ, σχεδόν συγχέεται με την εικόνα ενός πραγματικού ανθρώπου.

Ο αληθινός δημιουργός δεν μπορεί να μετατραπεί σε εικόνα, γιατί είναι ο δημιουργός κάθε εικόνας, του συστήματος των εικόνων στο έργο. Συνεπώς, η αποκαλούμενη εικόνα του δημιουργού μπορεί να είναι μόνο μια από τις εικόνες ενός δεδομένου έργου (ένα ιδιαίτερο είδος εικόνας, είναι αλήθεια). Ο ζωγράφος απεικονίζει συχνά τον εαυτό του σ' έναν πίνακα (κοντά σε μια άκρη του) και επίσης σχεδιάζει την προσωπογραφία του. Αλλά σε μια αυτοπροσωπογραφία δεν βλέπουμε τον δημιουργό όπως ακριβώς είναι (δεν είναι ορατός)· σε κάθε περίπτωση, δεν τον βλέπουμε περισσότερο απ' ό,τι στα άλλα έργα του δημιουργού. Αποκαλύπτεται κυρίως στους καλύτερους πίνακες του καλλιτέχνη. Ο συγγραφέας - δημιουργός δεν μπορεί να δημιουργηθεί στη σφαίρα, όπου ο ίδιος εμφανίζεται ως δημιουργός. Αυτός είναι *natura naturans* και όχι *natura naturata*⁴. Βλέπουμε τον δημιουργό μόνο μέσα στη δημιουργία του και ποτέ έξω από αυτή.

Οι ακριβείς επιστήμες αποτελούν μια μονολογική μορφή γνώσης: η νόηση παρατηρεί κάποιο πράγμα και αποφαινεται για αυτό. Υπάρχει μόνο ένα υποκείμενο εδώ - γινώσκον (στοχάζεται) και ομιλόν (αποφαινεται). Απέναντι από το υποκείμενο υπάρχει μόνο ένα άφωνο πράγμα. Κάθε αντικείμενο γνώσης (συμπεριλαμβανομένου και του ανθρώπου) μπορεί να γίνει αντιληπτό και να γνωσθεί ως ένα πράγμα. Αλλά ένα καθεαυτό υποκείμενο δεν μπορεί να γίνει αντιληπτό και να μελετηθεί ως πράγμα, εφ' όσον ως υποκείμενο δεν μπορεί, ενώ παραμένει υποκείμενο, να γίνει άφωνο, και επομένως, η γνώση του δεν μπορεί παρά να είναι μόνο διαλογική. Ο Dilthey και το πρόβλημα της κατανόησης⁵.

4. Αυτοί οι όροι που χρησιμοποιούνται από τον Bakhtin - *natura naturans* (φύση γενεσιουργός) και *natura naturata* (φύση γεννημένη) - μας πάνε πίσω στο λεξικό των λατινικών μεταφράσεων του Averroes (Ibn - Rashid)· οι όροι αυτοί χρησιμοποιήθηκαν από τους Χριστιανούς σχολαστικούς, αλλά είναι ιδιαίτερος γνωστός για το ρόλο τους στα κείμενα του Spinoza. Από τη δεκαετία του 1890 και μέχρι τη δεκαετία του 1920, ο Spinoza υπήρξε μια αρκετά σημαντική μορφή στη Ρωσία, σπμαντική - ανάμεσα σε άλλους - για τον Vygotsky. [Βλ. τη σημείωση 23 του κειμένου "From Notes Made in 1970-71" στο *Speech Genres ...*, 157-158] (σημ. τ. μ.).

5. Ο Dilthey ανέπτυξε αυτά που πίστευε ότι, σε διάκριση από τις φυσικές επιστήμες, αποτελούσαν τα θεμέλια για μια <<επιστήμη του πνεύματος>> (*Geisteswissenschaft*). Η μέθοδος της *Geisteswissenschaft* επρόκειτο να θεμελιωθεί στην κατανόηση, σε αντίθεση με την αιτιακή εξήγηση στις φυσικές επιστήμες. Η κατανόηση σημάττει με την ερμηνεία μας της σημαίνουσας εμπειρίας· έτσι, τα μέσα που χρησιμοποιούμε για να συνειδητοποιήσουμε το πνεύμα - η ερμηνευτική του

Διάφοροι τρόποι του να είσαι ενεργητικός στη γνωστική δραστηριότητα. Η δραστηριότητα ενός που (ανα)γνωρίζει ένα άφωνο πράγμα και η δραστηριότητα κάποιου που (ανα)γνωρίζει ένα άλλο υποκείμενο, δηλαδή η διαλογική δραστηριότητα του (ανα)γνωρίζοντος. Η διαλογική δραστηριότητα του αναγνωριζομένου υποκειμένου, και οι βαθμοί αυτής της δραστηριότητας. Το πράγμα και το πρόσωπο (το υποκείμενο) ως όρια της γνώσης. Βαθμοί του κατά πόσο κάτι είναι πράγμα (πραγμο-ποίηση) και του κατά πόσο κάτι είναι πρόσωπο (προσωπο-ποίηση). Η δυναμική του συμβάντος της διαλογικής γνώσης. Η συνάντηση. Η αξιολόγηση ως αναγκαία τροπολογία της διαλογικής γνώσης.

Οι ανθρωπιστικές επιστήμες - επιστήμες του πνεύματος - και οι φιλολογικές επιστήμες (ως μέρος και ταυτόχρονα κοινό όλων αυτών, η λέξη).

Ιστορικότητα. Το ενδογενές. Εγκλεισμός της ανάλυσης (γνώση και κατανόηση) σ' ένα δεδομένο κείμενο. Το πρόβλημα των ορίων μεταξύ κειμένου και συμφραζομένων. Κάθε λέξη (κάθε σημείο) του κειμένου υπερβαίνει τα όριά του. Κάθε κατανόηση είναι ένας συσχετισμός δεδομένου κειμένου με άλλα κείμενα. Σχόλια. Η διαλογική φύση αυτού του συσχετισμού.

Η θέση της φιλοσοφίας. Ξεκινά από εκεί που η ακριβής επιστήμη τελειώνει και μια διαφορετική επιστήμη αρχίζει. Μπορεί να ορισθεί ως η μεταγλώσσα όλων των επιστημών (και όλων των ειδών γνώσης και συνειδητοποίησης).

Η κατανόηση ως συσχετισμός με άλλα κείμενα και επανεξήγηση σε νέα συμφραζόμενα (στα δικά μου συμφραζόμενα, στα σύγχρονα συμφραζόμενα και στα μελλοντικά). Τα προσδοκώμενα συμφραζόμενα του μέλλοντος: μια αίσθηση ότι κάνω ένα νέο βήμα. Στάδια στη διαλογική πρόοδο της κατανόησης: σημείο εκκίνησης, το δεδομένο κείμενο· κίνηση προς τα πίσω, παρελθοντικά συμφραζόμενα· κίνηση προς τα εμπρός, προσδοκία (και αρχή) των μελλοντικών συμφραζομένων.

Η Διαλεκτική γεννήθηκε από το διάλογο για να επιστρέψει στο διάλογο σ' ένα υψηλότερο επίπεδο (στο διάλογο προσώπων).

Ο μονολογισμός του Hegel στη "Φαινομενολογία του πνεύματος".

Ο μονολογισμός του Dilthey δεν έχει ξεπεραστεί εντελώς.

Σκέψη για τον κόσμο και σκέψη στον κόσμο. Σκέψη που πασχίζει να περικλείσει τον κόσμο, και σκέψη που βιώνει τον εαυτό της μέσα στον κόσμο (ως μέρος του). Ένα συμβάν στον κόσμο και συμμετοχή σε αυτό. Ο κόσμος ως συμβάν (και όχι ως ύπαρξη σε έτοιμη μορφή).

Το κείμενο ζει μόνο μέσα από την επαφή του μ' ένα άλλο κείμενο (με συμ-

Dilthey - , συμπύπτουν με τις προσπάθειες για την κατανόηση της ψυχολογίας. Ο Bakhtin συζητά τις διαφορές του με τον Dilthey στο V. N. Volosinov / M. M. Bakhtin, *Marxism and the Philosophy of Language*, (Μετφρ.: Ladislav Matejka και I. R. Titunic) United States of America: Harvard University Press, 1986). [Βλ. τη σημείωση 15 του κειμένου "From Notes Made in 1970-71", ό. π., 157] (σημ. τ. μ.)

φραζόμενα). Μόνο στο σημείο αυτής της επαφής μεταξύ κειμένων αστράφτει ένα φως που φωτίζει ταυτόχρονα το ύστερο και το πρωτότερο, εγγράφοντας ένα δεδομένο κείμενο σε διάλογο. Τονίζουμε το γεγονός ότι αυτή η επαφή είναι μια διαλογική επαφή μεταξύ κειμένων (διατυπώσεων) και όχι μια μηχανική επαφή "αντιθέσεων", δυνατή μόνο μέσα σε κάποιο μειονωμένο κείμενο (και όχι μεταξύ κειμένου και συμφραζόμενων) ανάμεσα σε αφ-ηρημένα στοιχεία (σημεία μέσα σ' ένα κείμενο), και αναγκαία μόνο στο πρώτο στάδιο της κατανόησης (κατανόηση της ορίζουσας, αλλά όχι της συμφραζόμενης σημασίας). Πίσω από αυτή την επαφή βρίσκεται μια επαφή προσώπων και όχι πραγμάτων (στο έπακρο). Αν μετατρέψουμε ένα διάλογο σε συνεχές κείμενο, αν δηλαδή εξαλείψουμε τα διαχωριστικά τμήματα μεταξύ των φωνών (την εναλλαγή των ομιλούντων υποκειμένων), πράγμα που είναι οριακά δυνατόν (η μονολογική διαλεκτική του Hegel), τότε η βαθιά ευρισκόμενη (άπειρη) συμφραζόμενη σημασία εξαφανίζεται (προσογειωνόμαστε στον πυθμένα, φτάνουμε σε στάση ακινησίας).

Η τέλεια μέγιστη πραγματο-ποίηση θα οδηγούσε αναπόφευκτα στην εξαφάνιση της απεραντοσύνης και της απυθμενότητας της σημασίας (κάθε σημασίας).

Μια σκέψη που-σαν το ψάρι σ' ένα ενυδρείο-χτυπά στον πυθμένα και στα τοιχώματα, και δεν μπορεί να κολυμπήσει βαθύτερα ή πιο μακριά. Δογματικές σκέψεις.

Η σκέψη γνωρίζει μόνο ζητήματα υπό όρους: η σκέψη διαβρώνει όλα τα προηγούμενα θεμελιωμένα ζητήματα.

Η διασάφηση ενός κειμένου όχι με άλλα κείμενα (συμφραζόμενα) αλλά με την εξωκειμενική ως πράγμα (πραγμο-ποιημένη) πραγματικότητα. Αυτό συμβαίνει συχνά στις βιογραφικές, συνήθεις κοινωνιολογικές και αιτιολογικές εξηγήσεις (στο πνεύμα των φυσικών επιστημών), και επίσης στην αποπροσωποποιημένη ιστορικότητα ("ιστορία χωρίς ονόματα")⁶. Η αληθινή κατανόηση στη λογοτεχνία και στη μελέτη της λογοτεχνίας είναι πάντοτε ιστορική και προσωπο-ποιημένη. Η θέση και τα όρια του αποκαλούμενου πραγματικού. Πράγματα γεμάτα με τη λέξη.

Η ενότητα του μονολόγου και η ειδική ενότητα του διαλόγου.

6. Η αναφορά εδώ για τις προσπάθειες ανθρώπων όπως του Alois Riegl και κυρίως του Edward Hanslick (1825 - 1904), να συλλάβουν την τέχνη ως εντελώς ενδογενή η ιστορία της μουσικής, για παράδειγμα, εξέφραζε διαδικασία μιας εσωτερικής μόνο λογικής στη μουσική και είχε πάρα πολύ λίγο να κάνει με τους συνθέτες καθαιτούς. Βλέπε Edward Hanslick, *The Beautiful in Music* (Μτφρ.: Gustav Cohen), Indianapolis: Bobbs - Merrill Co., 1975. Ο Bakhtin ήταν ένας οξής μελετητής των φιλοσοφικών προσπαθειών για την εύρεση νέων βάσεων στην αισθητική και τα πρωτότερα έργα του είναι γεμάτα με σχόλια για αυτές. Βλέπε: "Author and Hero in Aesthetic Activity" (βλ. σημείωση 10), και M. M. Bakhtin / P. N. Medvedev, *The Formal Method in Literary Scholarship. A Critical Introduction to Sociological Poetics* (Μετφρ.: Albert J. Wehrle) United States of America: Harvard University Press, 1985.

Η εποποιία και ο καθαρός λυρισμός δεν γνωρίζουν όρους. Ο λόγος με προ-υποθέσεις εμφανίζεται μόνο στο μυθιστόρημα.

Η επιρροή της εξωκειμενικής πραγματικότητας στη διαμόρφωση της καλλιτεχνικής οπτικής και της καλλιτεχνικής σκέψης του συγγραφέα (και η οπτική και σκέψη των άλλων, που δημιουργούν τον πολιτισμό).

Οι εξωκειμενικές επιρροές είναι ιδιαίτερα σημαντικές στα πρώιμα στάδια της ανάπτυξης του ατόμου. Αυτές οι επιρροές επενδύονται στη λέξη (ή σε άλλα σημεία): οι λέξεις αυτές είναι οι λέξεις των άλλων, κυρίως οι λέξεις της μητέρας. Τότε αυτές οι "λέξεις των άλλων" μετασχηματίζονται διαλογικά σε "ατομικές κάποιου / λέξεις των άλλων" με τη βοήθεια των διαφορετικών "λέξεων των άλλων" (που έχουν ακουσθεί προηγουμένως) και έπειτα σε ατομικές κάποιου, για να το πούμε έτσι (παρालείποντας τα εισαγωγικά), οι οποίες είναι ήδη πλέον δημιουργικές. Ο ρόλος των συναντήσεων, οπτικών, "ενοράσεων", "αποκαλύψεων" κ.ο.κ. Βλέπε μεταξύ άλλων: Aleksey Remizov, *Close-Cropped Eyes. A Book of Knots and Twists of Memory*⁷. Εδώ, ο ρόλος των σχεδίων ως σημείων αυτο-έκφρασης. "Klim Samgin" (ο άνθρωπος ως σύστημα φράσεων)⁸. Το "Μη Ειπωμένο" - η ειδική φύση και ο ρόλος του είναι ενδιαφέροντα από αυτή την άποψη. Τα πρώιμα στάδια της λεκτικής γνώσης. Το "ασυνείδητο" είναι δυνατόν να γίνει ένας δημιουργικός παράγοντας μόνο στο κατώφλι της συνείδησης και της λέξης (ημιλεκτική / ημισημαίνουσα συνείδηση). Είναι γεμάτα με τη λέξη και τη δύναμη λέξη. Το "Μη Ειπωμένο" ως μετατιθέμενο σύνολο, ως μια "ρυθμιστική ιδέα" (με την Καντιανή έννοια) της δημιουργικής συνείδησης.

Η διαδικασία της σταδιακής απόσβεσης των δημιουργών ως φορέων των λέξεων των άλλων. Οι λέξεις των άλλων γίνονται ανώνυμες και αφομοιώνονται (φυσικά σε επεξεργασμένη μορφή): η συνείδηση μονολογικοποιείται. Οι αρχικές διαλογικές σχέσεις με τις λέξεις των άλλων εξαλείφονται - ενσωματώνονται, απορροφούνται μέσα στις αφομοιωμένες λέξεις των άλλων (περνώντας από το στάδιο του "ατομικές κάποιου / λέξεις των άλλων"). Η δημιουργική συνείδηση στην πορεία προς τη μονολογικοποίηση συμπληρώνεται από λέξεις ανώνυμων δημιουργών. Αυτή η διαδικασία μονολογικοποίησης είναι πολύ σημαντική. Έπειτα, η μονολογικοποιημένη συνείδηση εισέρχεται ως ξεχωριστό όλο σ' ένα νέο διάλογο (με τις νέες εξωτερικές φωνές των άλλων). Η μονολογικοποιημένη δημιουργική συνείδηση συχνά ενώνει και προσωπο-ποιεί, σε ειδικά σύμβολα, λέξεις άλλων, φωνές άλλων που έχουν γίνει ανώνυμες: "η φωνή της ίδιας της ζωής", "η φωνή της φύσης", "η φωνή των ανθρώπων", "η φωνή του Θεού", κ.ο.κ. Ο ρόλος της αυταρχικής λέξης σε αυτήν τη διαδικασία⁹, η οποία

7. Η αναφορά εδώ είναι το *Podstrizhennymi glazami: Kniga uzlov i zakrut pamjat* (Paris, 1951).

8. Ο ομώνυμος ήρωας στο μυθιστόρημα του Μαξίμ Γκόρκι, *Zhizn Klina Samgina* (1927 - 1936).

9. Βλέπε τη μελέτη: "Discourse in the Novel" στο M. M. Bakhtin, *The Dialogic Imagination*, Εκπ.

συνήθως δεν χάνει το φορέα της, δεν γίνεται ανώνυμη.

Ο αγώνας να πραγμο-ποιήσεις τα εξωλεκτικά ανώνυμα συμφραζόμενα (να περιβληθείς με μη λεκτική ζωή). Είμαι μόνο ένα δημιουργικό ομιλόν πρόσωπο, οτιδήποτε άλλο έξω από μένα υπάρχει μόνο ως πράγμα· υλικό όρο που ως αιτίες προκαλούν και ορίζουν τη λέξη μου. Δεν συνδιαλέγομαι με αυτούς - αντιδρώ σε αυτούς μηχανικά, όπως ένα πράγμα αντιδρά στα εξωτερικά ερεθίσματα.

Ομιλιακά φαινόμενα, όπως εντολές, απαιτήσεις, ηθικά διδάγματα, απαγορεύσεις, υποσχέσεις (όρκιοι), απειλές, έπαινοι, επιπλήξεις, υβρεολόγιο, κατάρες, ευλογίες, κ.λ.π., συνιστούν ένα πολύ σημαντικό μέρος της εξωσυμφραζόμενης πραγματικότητας. Όλα είναι συνδεδεμένα μ' έναν έντονα εκφραζόμενο επιτονισμό που έχει την ικανότητα να περνά (να μεταφέρεται) σε οποιοδήποτε λέξεις ή εκφράσεις, που δεν περιλαμβάνονται στον άμεσο, συνήθη ορισμό μιας εντολής, μιας απειλής, κ.λ.π.

Ο τόνος, αποδεσμευμένος από τα φωνητικά και σημασιολογικά στοιχεία της λέξης (και άλλων σημείων) είναι εξαιρετικά σημαντικός. Αυτά τα σημεία προσδιορίζουν τη σύνθετη τονικότητα της συνείδησής μας, η οποία χρησιμεύει ως αρμός συγκινησιακών - αξιολογικών συμφραζομένων για την κατανόηση (ολοκληρωμένη σημασιολογική κατανόηση) του κειμένου που διαβάζουμε (ή ακούμε), και επίσης σε πολυπλοκότερη μορφή, για τη δημιουργική γραφή (γένεση) ενός κειμένου.

Το εγχείρημα συνίσταται στο να εξαναγκάσει κάποιος το ως πράγμα περιβάλλον, το οποίο επιδρά μηχανικά στο πρόσωπο, να αρχίσει να μιλά, δηλαδή να ανακαλύψει μέσα του τη δύναμη λέξη και τον τόνο, να το μετατρέψει σε σημασιολογικά συμφραζόμενα για το σκεπτόμενο, ομιλόν και ενεργητικό (όπως επίσης και δημιουργικό) πρόσωπο. Αυτό κάνει ουσιαστικά, κάθε σοβαρή και σε βάθος ερευνητική αυτοεξέταση / εξομολόγηση, αυτοβιογραφία, καθαρός λυρισμός κ.λ.π.¹⁰ Ο Dostoevsky μεταξύ των συγγραφέων, πέτυχε, φανερώνοντας τις πράξεις και τις σκέψεις των ηρώων του, το μέγιστο βάθος σε αυτήν τη μετατροπή του πράγματος σε συμφραζόμενη σημασία. Ένα πράγμα, όσο παραμένει

μέλ.: M. Holquist, (Μτφρ. από το πρωτότυπο: Caryl Emerson και M. Holquist), Austin: University of Texas Press, 1981, 259-422 (βλ. και τη μετάφραση στα ελληνικά: "Ο μυθιστορηματικός λόγος", στο Μιχαήλ Μπαχτίν, *Προβλήματα λογοτεχνίας και αισθητικής*, (Μετφρ.: Γ. Σπανός), Αθήνα, Πλέθρον, 1980, σσ. 109-306) (σημ. τ. μ.).

10. Βλέπε την ανάλυση αυτών των μορφών στο πρώιο έργο του Bakhtin, όπου επικεντρώνει το ενδιαφέρον του στον τρόπο με τον οποίο οι συγγραφείς σχετίζονται με τους ήρωές τους: ιδιαίτερα σημαντικό είναι το κεφάλαιο για τη "Σημασιολογική ολότητα του ήρωα" στην υπό έκδοση μετάφραση του "Author and Hero" από τον Vadim Liapunov, η οποία περιλαμβάνεται στο *The Architectonics of Responsibility* (Austin: University of Texas Press). [Το βιβλίο κυκλοφόρησε τελικά με τον τίτλο: M. M. Bakhtin, *Art and Answerability: Early Philosophical Works*, Επιμέλ.: M. Holquist - V. Liapunov, (Μτφρ. από το πρωτότυπο: V. Liapunov και K. Brostrom), Austin: University of Texas Press, 1990] (σημ. τ. μ.).

πράγμα, μπορεί να επηρεάσει μόνο άλλα πράγματα· για να επηρεάσει ένα πρόσωπο, πρέπει να φανερώσει το σημασιολογικό του δυναμικό, να γίνει λέξη, να αφομοιωθεί δηλαδή στα δυνάμει λεκτικά - σημασιολογικά συμφραζόμενα.

Αναλύοντας τις τραγωδίες του Shakespeare, παρατηρούμε επίσης μια διαδοχική μετατροπή όλης της πραγματικότητας, που επηρεάζει τους ήρωες στα σημασιολογικά συμφραζόμενα των πράξεων, σκέψεων και εμπειριών τους: είτε είναι πράγματι λέξεις (οι λέξεις των μαγισσών, οι λέξεις του φαντάσματος του πατέρα κ.λ.π.), είτε είναι συμβάντα και περιστάσεις μεταφρασμένες στη γλώσσα της δύναμει ερμηνευτικής λέξης¹¹.

Πρέπει να δοθεί έμφαση στο γεγονός ότι αυτή δεν αποτελεί άμεση και καθαρή αναγωγή των πάντων σ' έναν κοινό παρονομαστή: το πράγμα παραμένει πράγμα και η λέξη, λέξη· διατηρούν την ουσία τους και απλά συμπληρώνονται από τη συμφραζόμενη σημασία.

Δεν πρέπει να ξεχνά κανείς ότι το "πράγμα" και το "πρόσωπο" είναι όρια και όχι απόλυτες ουσίες. Η σημασία δεν μπορεί (και δεν επιθυμεί) ν' αλλάξει τα φυσικά, υλικά και άλλα φαινόμενα· δεν μπορεί να ενεργήσει ως υλική δύναμη. Και δεν χρειάζεται να το κάνει: από μόνη της είναι πιο ισχυρή από κάθε δύναμη· τροποποιεί όλη τη συμφραζόμενη σημασία ενός γεγονότος και της πραγματικότητας, χωρίς να αλλάξει στην πραγματική της (υπαρξιακή) σύσταση ούτε ένα μόριο: καθετί παραμένει όπως ήταν, αλλά αποκτά μια εντελώς διαφορετική συμφραζόμενη σημασία (η σημασιολογική μετατροπή της ύπαρξης). Κάθε λέξη ενός κειμένου μεταφέρεται σε νέα συμφραζόμενα.

Η εγγραφή του ακροατή (αναγνώστη, θεατή) στο σύστημα (δομή) του έργου. Ο δημιουργός (φορέας της λέξης) και το άτομο που κατανοεί. Ο δημιουργός όταν δημιουργεί το έργο του, δεν το προορίζει για τους [ειδικευμένους] μελετητές της λογοτεχνίας και δεν προϋποθέτει μια συγκεκριμένη [επιστημονική] κατανόηση· δεν αποβλέπει στο να δημιουργήσει κάποια ομάδα μελετητών. Δεν προσκαλεί μελετητές της λογοτεχνίας στο τραπέζι του.

11. Την άνοιξη του 1970 ο Bakhtin έγραψε μια κριτική για εσωτερική "κατανάλωση" προς τους μελλοντικούς εκδότες ενός βιβλίου για τον Shakespeare του καλού του φίλου L. E. Pinsky (*Shakespeare* [Μόσχα, 1971]). Στην κριτική, αντίγραφο της οποίας βρίσκεται στα αρχεία του Bakhtin, έλεγε μεταξύ άλλων:

"Η σκηνή του σαιξπηρικού θεάτρου είναι ο κόσμος ολόκληρος (Theatrum mundi). Αυτό είναι που δίνει την ιδιαίτερη σημασία [...] σε κάθε εικόνα, κάθε δράση και κάθε λέξη στις τραγωδίες του Shakespeare, πράγμα το οποίο δεν εμφανίστηκε ποτέ ξανά στο Ευρωπαϊκό δράμα (μετά τον Shakespeare, καθετί στο δράμα έγινε ασήμαντο) [...] Αυτή η ιδιαιτερότητα του Shakespeare [...] είναι άμεση κληρονομιά από το μεσαιωνικό θέατρο και από μορφές λαϊκών θεαμάτων, που καθορίζει τον αξιολογικό - κοσμικό χρωματισμό από κάθε άποψη [...]· το κυριότερο είναι η αντίληψη (ή ακριβέστερα, η ζωντανή αίσθηση που δεν συνοδεύεται από καμιά σαφή αντίληψη) όλης της δράσης στο θέατρο σαν κάποιο είδος συγκεκριμένης συμβολικής τελετουργίας".

Οι σύγχρονοι μελετητές της λογοτεχνίας (στην πλειοψηφία τους στρουκτουραλιστές) συνήθως ορίζουν έναν ενδογενή στο έργο ακροατή ως τον ιδεώδη ακροατή που μπορεί να κατανοήσει τα πάντα. Αυτό ακριβώς το είδος ακροατή αξιώνεται από το έργο. Δεν πρόκειται βέβαια για έναν εμπειρικό ακροατή, ούτε για μια ψυχολογική ιδέα, μια εικόνα του ακροατή στην ψυχή του δημιουργού. Είναι μια αφηρημένη ιδεολογική μορφοποίηση. Απέναντι από αυτήν υπάρχει το ίδιο είδος ενός αφηρημένου ιδεώδους δημιουργού. Κατ' αυτή την έννοια ο ιδεώδης ακροατής είναι στην ουσία μια πιστή αντανάκλαση του δημιουργού, που τον αντιγράφει. Δεν έχει τη δυνατότητα να μεταφέρει τίποτα δικό του, τίποτα καινούριο, στο ιδεατά κατανοητό έργο ή στο ιδεατά υλοποιημένο σχέδιο του δημιουργού. Βρίσκεται στον ίδιο χρόνο και τόπο όπως ο δημιουργός, ή μάλλον όπως ακριβώς ο δημιουργός, βρίσκεται έξω από χρόνο και τόπο (όπως σε κάθε αφηρημένη ιδεατή μορφοποίηση): γι' αυτόν το λόγο δεν μπορεί να είναι ένας άλλος ή άλλος για τον δημιουργό, δεν μπορεί να έχει κανένα πλεονέκτημα που καθορίζεται από αυτή την ετερότητα. Δεν μπορεί να υπάρξει καμιά αλληλεπίδραση ανάμεσα στον δημιουργό και σε αυτό το είδος ακροατή, δεν υπάρχουν ενεργές δραματικές σχέσεις, αφού δεν πρόκειται για φωνές αλλά για αφηρημένες έννοιες, ίσες μεταξύ τους¹². Εδώ είναι δυνατές μόνο μηχανικές ή μαθηματικές, κενές ταιπολογικές αφαιρέσεις. Είναι ο τόπος της απο-προσωπο-ποίησης.

Το περιεχόμενο ως νέο· η μορφή ως στερεότυπο, παρωμένο, παλιό (γνωστό) περιεχόμενο. Η μορφή υπηρετεί ως αναγκαία γέφυρα προς το νέο ακόμα άγνωστο περιεχόμενο. Η μορφή ήταν μια γνωστή και γενικά κατανοητή, παρωμένη παλιά κοσμοθεωρία. Στις προκαπιταλιστικές εποχές υπήρχε μια λιγότερο απότομη, πιο ομαλή μετάβαση από τη μορφή στο περιεχόμενο: η μορφή ήταν περιεχόμενο που δεν είχε ακόμα απολιθωθεί, δεν είχε σταθεροποιηθεί, δεν ήταν κοινότοπο. Η μορφή ήταν συνδεδεμένη με τα επιτεύγματα της γενικής συλλογικής δημιουργικότητας (για παράδειγμα, στα μυθολογικά συστήματα). Η μορφή ήταν υπονοούμενα συμφραζόμενα: το περιεχόμενο ενός έργου ανέπτυξε έτσι κά-

12. Σύγχρονη παρόμοιας ιδέας στο πρώτο έργο του Bakhtin (V. N. Voloshinov, "Discourse in Lite an Discourse in Art", μεταφρ.: I. R. Titunic, στο *Freudianism: A Marxist Critique*, New York: Academic Press, 1976, σ. 112):

"Δεν υπάρχει τίποτα πιο επικίνδυνο για την αισθητική από το να θεωρήσουμε τον αυτονόμο ρόλο του ακροατή. Μια κοινώς επιζωοειστική αποψη θέλει τον ακροατή να υπολογίζεται ως προς με το συγγραφέα, τη εξαιρεί τον τεχνικών πραγματισμών του τελευταίου, και τη θέση ενός παρωμένου ακροατή να θεωρείται ως απλή αντικατάσταση της θέσης του συγγραφέα. Στην πραγματικότητα αυτό δεν ισχύει. Το αντίθετο, όντως, μπορεί συντομότερα να υποστηριχθεί πως είναι αληθές: ο ακροατής ποτέ δεν εξισώνεται με τον συγγραφέα. Ο ακροατής έχει τη δική του ανεξάρτητη θέση στο γένος της καλλιτεχνικής δημιουργίας: πρέπει να κατέχει μια ειδική, και κυρίως, μια διπλή θέση σε αυτήν - σε σχέση με τον συγγραφέα και σε σχέση με τον ήρωα - είναι αυτή η θέση που ασκεί καθοριστική επίδραση στο έργο της διατύπωσης".

ποιο περιεχόμενο που ήταν ήδη ενσωματωμένο στη μορφή, και δεν το δημιουργούσε ως κάτι νέο με μια ατομική - δημιουργική πρωτοβουλία. Το περιεχόμενο επομένως, προηγήθηκε του έργου σε κάποιο βαθμό. Ο δημιουργός δεν επινοούσε το περιεχόμενο του έργου του· απλώς ανέπτυξε αυτό που βρισκόταν ήδη στην παράδοση.

Τα σύμβολα είναι τα πιο σταθερά και ταυτόχρονα τα πλέον συγκινησιακά φορτισμένα στοιχεία· προσιδιάζουν στη μορφή και όχι στο περιεχόμενο.

Η αυστηρά σημασιολογική πλευρά του έργου, δηλαδή η ορίζουσα σημασία των στοιχείων του (το πρώτο στάδιο της κατανόησης) είναι προσιτή κατά βάση σε κάθε ατομική συνείδηση. Αλλά η αξιολογική - σημασιολογική πλευρά του (συμπεριλαμβανομένων των συμβόλων) έχει νόημα μόνο για τα άτομα που συνδέονται με κοινές συνθήκες ζωής (βλέπε τον επίσημο ορισμό της λέξης "σύμβολο"¹³) - σε τελευταία ανάλυση, με δεσμούς αδελφότητας σ' ένα υψηλότερο επίπεδο. Εδώ έχουμε αφομοίωση, και σε ανώτερες βαθμίδες, αφομοίωση σε υψηλότερη αξία (φτάνοντας στα άκρα, σε απόλυτη αξία).

Η σημασία των συγκινησιακών - αξιολογικών αναφωνήσεων στη λεκτική ζωή των ανθρώπων. Η έκφραση όμως των συγκινησιακών - αξιολογικών σχέσεων μπορεί να είναι σαφώς λεκτική, ενώ ο επιτονισμός τους να είναι, λόγω χάριν, υπονοούμενος. Οι πιο σημαντικοί και σταθεροί επιτονισμοί διαμορφώνουν την υποδομή των επιτονισμών μιας συγκεκριμένης κοινωνικής ομάδας (έθνους, τάξης, επαγγελματικής συντεχνίας, κοινωνικού κύκλου, κ.λ.π.). Μέχρι ενός ορισμένου σημείου, μπορεί κανείς να μιλήσει μόνο με τους επιτονισμούς, καθιστώντας το λεκτικά εκφραζόμενο μέρος του λόγου σχετικό και δυνάμενο να αντικατασταθεί, σχεδόν αδιάφορο. Πολύ συχνά χρησιμοποιούμε λέξεις, η σημασία των οποίων δεν είναι απαραίτητη, ή επαναλαμβάνουμε την ίδια λέξη ή φράση, απλώς και μόνο για να έχουμε έναν υλικό φορέα για κάποιο αναγκαίο επιτονισμό.

Τα εξωκειμενικά τονικά - αξιολογικά συμφραζόμενα μόνο εν μέρει είναι δυνατόν να κατανοηθούν στην αντίληψη (πραγμάτωση) ενός δεδομένου κείμενου, και παραμένουν όσον αφορά στο μεγαλύτερο μέρος τους - ιδιαίτερα στα πιο ουσιαστικά και βαθιά στρώματά τους - έξω από το δεδομένο κείμενο ως διαλογιστική υποδομή για την αποδοχή του.

Το πρόβλημα της κοινωνικής (εξωλεκτικής) εξάρτησης του έργου ανάγεται ως ένα βαθμό στο θέμα αυτό.

Το κείμενο - τυπωμένο, γραπτό ή προφορικά καταγεγραμμένο - δεν είναι το ίδιο με το έργο ως όλο (ή με το "αισθητικό αντικείμενο"). Το έργο περιλαμβάνει ακόμη τα αναγκαία γι' αυτό εξωκειμενικά συμφραζόμενα. Το έργο, θα έλεγε κανείς, περιβάλλεται από τη μουσική των τονικών - αξιολογικών συμφραζόμενων,

13. Βλέπε Averintsev, "Το σύμβολο", στή.η 827.

μέσα στα οποία κατανοείται και αξιολογείται (φυσικά, τα συμφραζόμενα αυτά αλλάζουν στις διάφορες εποχές όπου [το έργο] προσλαμβάνεται· δημιουργείται έτσι σε αυτό μια νέα αντήχηση).

Η κοινή κατανόηση αιώνων και χιλιετηρίδων, ανθρώπων, εθνών και πολιτισμών, παρέχει μια σύνθετη ενότητα όλης της ανθρωπότητας, όλων των ανθρώπινων πολιτισμών (μια σύνθετη ενότητα του ανθρώπινου πολιτισμού), και μια σύνθετη ενότητα της ανθρώπινης λογοτεχνίας. Όλα αυτά φανερώνονται μόνο στο επίπεδο της μεγάλης χρονικότητας. Η ανάλυση θορυβεί συνήθως [γι' αυτό] στο στενό χώρο της μικρής χρονικότητας, δηλαδή στο χώρο της παρούσας ημέρας, του πρόσφατου παρελθόντος και του νοητού - επιθυμητού ή τρομακτικού - μέλλοντος. Οι συγκινησιακές - αξιολογικές μορφές προσδοκίας του μέλλοντος στη γλώσσα - λόγο (εντολή, επιθυμία, προειδοποίηση, ξόρκι, κ.λ.π.). Η ευτελής στάση του ανθρώπου προς το μέλλον (επιθυμία, ελπίδα, φόβος)· αδιαφορεί κανείς για τον αξιολογικό μη προκαθορισμό, το απροσδόκητο, την "έκπληξη", την απόλυτη καινοτομία, το θαύμα, κ.λ.π. Η ειδική φύση της προφητικής στάσης για το μέλλον. Αφαίρεση του εαυτού από ιδέες για το μέλλον (το μέλλον χωρίς εμένα).

Ο χρόνος του θεατρικού θεάματος και οι νόμοι του. Αντίληψη του θεάματος σ' εκείνες τις εποχές όπου θρησκευτικές - λατρευτικές και πολιτειακές - τελετουργικές μορφές ήταν παρούσες και κυριαρχούσαν. Η καθημερινότητα στο θέατρο.

Η φύση σε αντιπαράθεση με τον άνθρωπο. Οι Σοφιστές, ο Σωκράτης ("Δεν με ενδιαφέρουν τα δέντρα στο λόφο, αλλά οι άνθρωποι στις πόλεις"¹⁴).

Δύο όρια σκέψης και πρακτικής (πράξης), ή δύο τύποι σχέσεων (πράγμα και πρόσωπο). Όσο πιο βαθιά είναι η προσωπικότητα, δηλαδή όσο πιο κοντά στο έσχατο σημείο της προσωπικότητας, τόσο λιγότερο εφικτοί είναι οι μέθοδοι γενίκευσης. Γενίκευση και τυποποίηση εξαλείφουν τα σύνορα ανάμεσα στην ιδιοφυία και τη μετριότητα.

Το πείραμα και η μαθηματική επεξεργασία. Κάποιος θέτει ένα ερώτημα και παίρνει μια απάντηση - αυτή είναι μια προσωπικού χαρακτήρα ερμηνεία για τη διαδικασία της φυσικής επιστημονικής γνώσης και για το υποκείμενό της (αυτόν που πειραματίζεται). Η ιστορία της γνώσης σε σχέση με τα αποτελέσματά της και η ιστορία των ανθρώπων που γνωρίζουν. Βλέπε Marc Bloch¹⁵.

14. Στον Φαίδρο (230 d) ο Σωκράτης λέει: "Ελπίζω πως θα με συγχωρήσεις [δηλ., ότι σπάνια αποτολμά να βγαίνει έξω από την πύλη της πόλης του] όταν ακούσεις το λόγο: είμαι εραστής της γνώσης, και (όρα) οι δάσκαλοί μου είναι οι άνθρωποι που κατοικούν στην πόλη, όχι τα δέντρα της εξοχής [...]"

15. Βλέπε *The Historian's Craft*. (Μτφρ.: Peter Putnam). New York: Random House, 1953.

Η διαδικασία της πραγματοποίησης και η διαδικασία της προσωποποίησης: όμως η τελευταία δεν είναι ποτέ υποκειμενικοποίηση. Το όριο εδώ δεν είναι Εγώ αλλά Εγώ σε αμοιβαία σχέση με άλλα πρόσωπα, δηλαδή Εγώ και ο Άλλος, Εγώ και Εσύ.

Υπάρχει κάτι στις φυσικές επιστήμες που να αντιστοιχεί στα "συμφραζόμενα"; Τα συμφραζόμενα είναι πάντοτε προσωπο-ποιημένα (αέναος διάλογος στον οποίο δεν υπάρχει ούτε πρώτη ούτε τελευταία λέξη) - οι φυσικές επιστήμες έχουν ένα σύστημα αντικειμένων (χωρίς υποκείμενο).

Η σκέψη μας και η πρακτική μας, που δεν είναι τεχνική αλλά ηθική (δηλαδή οι υπεύθυνες πράξεις μας), επιτυγχάνονται μεταξύ δύο ορίων: στάσεις σε σχέση με το πράγμα και στάσεις σε σχέση με το πρόσωπο. Πραγμο-ποίηση και προσωπο-ποίηση. Κάποιες από τις πράξεις μας (γνωστικές και ηθικές) πασχίζουν να φτάσουν το όριο της πραγματοποίησης, και ποτέ δεν το αγγίζουν· άλλες πράξεις πασχίζουν να φθάσουν το όριο της προσωποποίησης, και ποτέ δεν το αγγίζουν τέλεια.

Η ερώτηση και η απάντηση δεν είναι λογικές σχέσεις (κατηγορίες)· δεν μπορούν να τοποθετηθούν μέσα σε μια συνείδηση (ενοποιημένη και έγκλειστη αφ' εαυτής): κάθε αντίδραση προκαλεί καινούργια ερώτηση. Ερώτηση και απάντηση προϋποθέτουν αμοιβαία εξωτερικότητα. Αν μια απάντηση δεν προκαλεί από μόνη της καινούργια ερώτηση, εκπίπτει από το διάλογο και περνάει στη συστηματική γνώση που είναι ουσιαστικά απρόσωπη.

Οι διάφοροι χρόνολογοί του ερωτώντος και του αποκρινόμενου, και οι διάφοροι σημασιολογικοί κόσμοι (Εγώ και ο Άλλος). Από την πλευρά μιας τρίτης συνείδησης και του "ουδέτερου" κόσμου της, όπου το καθετί είναι δυνατόν να αντικατασταθεί, ερώτηση και απάντηση είναι αναπόφευκτα αποπροσωποποιημένες.

Η διαφορά ανάμεσα στην ανοησία (το αμφιλεγόμενο) και στη νωθρότητα (το μονο-σημασιολογικό).

Οι αφομοιωμένες λέξεις των άλλων ("ατομικές κάποιου / λέξεις άλλων"), που ζουν αιώνια και ανανεώνονται δημιουργικά σε νέα συμφραζόμενα· και οι αδρανείς, νεκρές λέξεις των άλλων, "λέξεις - μούμιες".

Το βασικό πρόβλημα του Humboldt: η πολλαπλότητα των γλωσσών (η πρόταση και η υποδομή του προβλήματος - η ενότητα της ανθρώπινης φυλής¹⁶). Αυτό βρίσκεται στη σφαίρα των γλωσσών και των τυπικών δομών τους (φωνητικών και γραμματικών). Όμως στη σφαίρα του λόγου (μέσα σε μία ή σε κάθε

16. Βλέπε Wilhelm von Humboldt, *Linguistic Variability and Intellectual Development*, (Μτφρ.: George C. Buck και Frithjof A. Raven). Coral Gables: University of Miami Press, 1971, κυρίως σσ. 1-21.

γλώσσα) παρουσιάζεται το πρόβλημα των ατομικών λέξεων κάποιου και των λέξεων των άλλων.

1. Πραγμο-ποίηση και προσωπο-ποίηση. Η διάκριση μεταξύ της πραγματοποίησης και της "αποξένωσης". Δύο όρια σκέψης: η εφαρμογή της αρχής της συμπληρωματικότητας.

2. Ατομικές κάποιου / λέξεις των άλλων. Η κατανόηση ως μετατροπή των (λέξεων) των άλλων στις "ατομικές κάποιου / κάποιου άλλου". Η αρχή της εξωτερικότητας. Οι σύνθετοι ουσιαστικοί του κατανοούμενου και των κατανοούμενων υποκειμένων, του δημιουργημένου και του κατανοούμενου, των χρονότων που αναφέρονται δημιουργικά. Η σπουδαιότητα του να φτάσεις, να διεσπύσεις στο δημιουργικό πυρήνα του προσώπου (στο δημιουργικό πυρήνα το πρόσωπο συνεχίζει να ζει, δηλαδή είναι αθάνατο).

3. Ακρίβεια και βλάβη στις ανθρωπιστικές επιστήμες. Το όριο της ακρίβειας στις φυσικές επιστήμες είναι η ταυτότητα ($a = a$). Στις ανθρωπιστικές επιστήμες η ακρίβεια υπερβαίνει την ετερότητα του άλλου, χωρίς να τον μετατρέπει σε κάτι καθαρά δικό του (κάθε είδους αντιπαράσταση, εξοιχισμό, μη αναγνώριση του άλλου κ.λ.π.).

Το αρχαίο στάδιο της προσωπο-ποίησης (αφελής, μυθολογική προσωποποίηση). Η εποχή της πραγματοποίησης της φύσης και του ανθρώπου. Το σύγχρονο στάδιο της προσωπο-ποίησης της φύσης (και του ανθρώπου), χωρίς όμως την απώλεια της πραγματοποίησης. Βλέπε το άρθρο του V. V. Kozhinov για τη φύση στο έργο του Prishvin¹⁷. Σ' αυτό το στάδιο η προσωπο-ποίηση δεν είναι μυθική, αλλά παρ' όλα αυτά δεν είναι εχθρική στο μυθικό και συχνά χρησιμοποιεί τη γλώσσα του (μετασχηματισμός στη γλώσσα των συμβόλων).

4. Τα συμφραζόμενα της κατανόησης. Το πρόβλημα των ατομικωμένων συμφραζόμενων. Η αιώνια ανανέωση των σημασιών σε συνεχώς νέα συμφραζόμενα. Η μικρή χρονικότητα (η παρούσα ημέρα, το πρόσφατο παρελθόν και το προβλεπόμενο - επιθυμητό - μέλλον) και η μεγάλη χρονικότητα -αέριος και μη οριστικός διάλογος, στον οποίο καμιά σημασία δεν πεθαίνει. Η ζωή στη φύση (το οργανικό). Καθελί ανόργανο έρχεται στη ζωή με τη διαδικασία της συνδιαλλαγής (τα πράγματα μπορούν να έλθουν σε αντιπαράθεση μόνο αφ-ηρημένα, με το να τα εκλαμβάνουμε χωριστά από τη ζωή).

Η στάση μου απέναντι στον Φορμαλισμό: μια διαφορετική κατανόηση της εξειδίκευσης· η άγνοια του περιεχομένου οδηγεί στην "αισθητική του υλικού" (κριτική της υπάρχει στο άρθρο μου του 1924¹⁸): όχι "κατασκευή" αλλά δη-

17. Βλέπε Vadim Kozhinov. "Οχι ανταγωνισμός, αλλά συνδημιουργία". *Literaturnaja gazeta*, (31 Οκτωβρίου 1983).

18. Βλ. τη μετάφραση αυτών των δοκιμών ("The Problem of Content, Material, and Form in

μιουργικότητα (μόνο ένα "πρόϊόν" κατασκευάζεται από υλικά)· η έλλειψη κατανόησης της ιστορικότητας και της αλλαγής (μια μηχανική αντίληψη της αλλαγής). Η θετική σημασία του Φορμαλισμού: νέα προβλήματα και νέες πλευρές της τέχνης· ότι είναι νέο, νοθεύει πάντοτε μονόπλευρες και ακραίες μορφές στα πρώτα, πιο δημιουργικά στάδια εξέλιξης του.

Η στάση μου απέναντι στον Στρονκτουραλισμό: είμαι κατά του εγκλεισμού στο κείμενο. Μηχανικές κατηγορίες: "αντίθεση", "αλλαγή κωδίκων" (τα πολλά στιλ του Eugene Onegin στην ερμηνεία του Lotman και στη δική μου ερμηνεία¹⁹). Συστηματική τιτοποίηση και αποπροσωπο-ποίηση: όλες οι σχέσεις είναι λογικές (κατά την ευρεία έννοια της λέξης). Όμως εγώ ακούω πάντοτε φωνές και τις διαλογικές τους σχέσεις. Αντιλαμβάνομαι ακόμα διαλογικά την αρχή της συμπληρωματικότητας. Υψηλές αξιολογήσεις του Στρονκτουραλισμού. Το πρόβλημα της "ακρίβειας" και του "βάθους". Το βάθος της διεσπύσης στο αντικείμενο (ως πράγμα) και το βάθος της διεσπύσης στο υποκείμενο (το προσωπικό).

Ο Στρονκτουραλισμός έχει μόνο ένα υποκείμενο - το ίδιο το υποκείμενο της έρευνας. Τα πράγματα μετατρέπονται σε έννοιες (έναν διαφορετικό βαθμό αφάιρσης): το υποκείμενο δεν μπορεί ποτέ να γίνει έννοια (από μόνο του μιλά και αποκρίνεται). Η συμφραζόμενη σημασία είναι προσωπική· περιλαμβάνει πάντοτε μια ερώτηση, μια προσφώνηση και την προσδοκία απάντησης: περιλαμβάνει πάντοτε δύο (ως διαλογικό ελάχιστο). Αυτός ο προσωπικός χαρακτήρας δεν είναι ψυχολογικός αλλά σημασιολογικός.

Δεν υπάρχει ούτε πρώτη ούτε τελευταία λέξη, αλλά ούτε και όρια στα διαλογικά συμφραζόμενα (εκτείνονται στο απέραντο παρελθόν και στο απέραντο μέλλον). Ακόμη και παρελθούσες σημασίες, δηλαδή αυτές που γεννήθηκαν στο

Artistic Creativity") από τον K. Brostrom που θα παρουσιαστεί στο *The Architectonics of Responsibility* [βλ. εκδό. παιδαγωγ. σημ. 10· η μετάφραση του K. Brostrom: 257-325. Βλ. και τη μετάφραση στα ελληνικά: "Το πρόβλημα του περιεχομένου, του υλικού και της μορφής στο λογοτεχνικό έργο" στο Μιχαήλ Μπαχτίν, *Προβλήματα λογοτεχνίας* ..., ό.π., 27-105] (σημ. τ. μ.).

19. Η αναφορά εδώ γίνεται στο "Knudozheshennaja struktura Evgenija Onegina" από το *Trudy po russkoj i slavjanskoj filologii*, 9 (Tartu, 1966), σσ. 5-22, του Lotman. Η ιδέα του Lotman για την ανακωδικοποίηση βασίζεται στην πεποίθηση του ότι η λογοτεχνία είναι ένα δευτερεύον υποδειγματικό σύστημα. Διακρίνει μεταξιν φυσικών γλωσσών, τεχνητών γλωσσών ("οιστήματα συμβολικών σημείων και κανόνες για τη χρήση τους, π.χ. όπως της αλφάβητας ή της χημείας") και δευτερευόντων υποδειγματικών συστημάτων τα οποία ορίζει ως "σημειωτικά συστήματα που οικοδομούνται με βάση μια φυσική γλώσσα, έχουν όμως πιο σύνθετη δομή. Τα δευτερεύοντα υποδειγματικά συστήματα περιλαμβάνουν τέτοιους, όλα τα στοιχεία των κοινωνικών και ιδεολογικών σημείων επικοινωνίας, και την τέχνη όλα συγχωνεύονται σ' ένα μοναδικό πολύπλοκο σύνολο, τον πολιτισμό" (Y. Lotman, *Analysis of the Poetic Text*, (Μτφρ. από το πρωτότυπο: D. Barton Johnson), Ann Arbor: Ardis 1976, 19). [Βλ. τη σημείωση 1 του κειμένου "From Notes Made in 1970-71", ό.π., 155] (σημ. τ. μ.).

διάλογο των παρελθόντων αιώνων, δεν μπορούν ποτέ να είναι σταθερές (οριστικές, μια για πάντα ολοκληρωμένες) - πάντοτε θα αλλάζουν (ανανεώνονται) στη διαδικασία της επικείμενης, μελλοντικής εξέλιξης του διαλόγου. Σε κάθε στιγμή κατά την εξέλιξη του διαλόγου υπάρχουν απέραντες, απεριόριστες μάζες λησμονημένων συμφραζόμενων σημασιών, όμως σε κάποια συγκεκριμένη στιγμή στην πορεία του διαλόγου που εξελίσσεται, ανακαλούνται και ξαναγεννιούνται με ανανεωμένη μορφή (σε νέα συμφραζόμενα). Τίποτα δεν είναι απόλυτα νεκρό: κάθε σημασία θα γιορτάσει τη γιορτή της επιστροφής της. Το πρόβλημα της μεγάλης χρονικότητας.

(Μετάφραση: ΜΑΡΙΑ ΓΝΗΣΙΟΥ - ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΑΓΓΕΛΑΤΟΣ)

Επιλεγόμενα

*Μνήμη Βαγγέλη Φιτσιτζόγλου
"για τη γιορτή της επιστροφής"*

"Προς μια μεθοδολογία των ανθρωπιστικών επιστημών" τιτλοφορείται το τελευταίο κείμενο που έγραψε ο Mikhailovich Bakhtin το 1974, το οποίο και παρέμεινε αδημοσίετο μέχρι το θάνατό του (στις 7 Μαρτίου 1975). Πρόκειται για σημειώσεις που κράτησε κατά την επεξεργασία μιας τελικά ανολοκλήρωτης μελέτης που είχε τον προσωρινό τίτλο "Για τις φιλοσοφικές βάσεις των ανθρωπιστικών επιστημών". Τη μελέτη αυτή ο Bakhtin την είχε ξεκινήσει στο τέλος περίπου της δεκαετίας του 1930 και την εγκατέλειψε στα πρώτα χρόνια της επόμενης δεκαετίας.

Αξίζει να σημειωθεί ότι τα ενδιαφέροντά του στην περίοδο αυτή στρέφονται αποφασιστικά στο μυθιστόρημα: η μελέτη του για τον μυθιστορηματικό λόγο και την ιδιαίτερη πολυφωνική του οργάνωση (1933/1934) [βλ. τη μετάφραση αυτού του κειμένου στα ελληνικά: Μιχαήλ Μπαχτίν, *Προβλήματα λογοτεχνίας και αισθητικής*, (Μετφρ.: Γ. Σπανός), Αθήνα, Πλέθρον, 1980, 109-306], στηριζόταν στις διαγλωσσολογικές υψής θέσεις του, αντικείμενο των οποίων ήταν η λειτουργία της εκφοράς. Παράλληλα, αντικείμενο των επιστημονικών του ενασχολήσεων ήταν και τα ζητήματα της ιστορίας της λογοτεχνίας: καρπός αυτών υπήρξε το σημαντικό βιβλίο του για τον F. Rabelais και την ιδιοσυστασία της λαϊκής κουλτούρας. Ο Bakhtin θεωρούσε ότι η λογοτεχνία ακολουθούσε ιστορικά δύο υφολογικές κατευθύνσεις, είτε δηλαδή προσανατολιζόταν σε ένα ομοιο-

γενή και συμπαιγή λόγο (: το "γραμματικό ύφος") είτε σε μια πολλαπλότητα λόγων, σε μια ετερολογία. Το ενδιαφέρον του ήταν προς αυτή τη δεύτερη παράδοση τόσο στη λογοτεχνία όσο και στις ποικίλες πολιτισμικές της εκδοχές: τις λαϊκές γιορτές, το καρναβάλι, την ιστορία του γέλιου.

Στο κείμενο αυτό του 1974 ο Bakhtin επιστρέφει σε θέματα που τον απασχόλησαν ήδη από τη δεκαετία του 1920, στη διαφορά δηλαδή μεταξύ διαλεκτικής και διαλόγου, στην κατανόηση του κόσμου ως συμβάντος, στην έννοια του επιτονισμού μέσα στο πλαίσιο της διαγλωσσολογικής του αντίληψης, στη διαφορά μεταξύ κειμένου και αισθητικού αντικειμένου, στη φιλοσοφία (στη Γερμανική φιλοσοφία και ειδικότερα στον I. Kant, όπως και στη Φαινομενολογία). Καθιστά σαφείς τις διαφορές του με τους εκπροσώπους του Ρώσικου Φορμαλισμού, οι οποίοι παγιδευμένοι στην αισθητική του υλικού, υιοθέτησαν μια μηχανιστική αντίληψη για τη λογοτεχνία, που ακύρωνε τον ιστορικό της χαρακτήρα [βλ. τη μετάφραση του κειμένου "Το πρόβλημα του περιεχομένου, του υλικού και της μορφής στο λογοτεχνικό έργο", ό.π., 27-105], και τους στρουκτουραλιστές, οι οποίοι επέμειναν στη λειτουργία του "κώδικα".

Ανάμεσα στις δύο αυτές εκδοχές υπογραμμίζει τη διαφορά των δικών του απόψεων για τις έννοιες του διαλόγου και της ετερότητας, σημειώνοντας τη σπουδαιότητα της μεγάλης χρονικότητας, στο πολυφωνικό πλαίσιο της οποίας παρελθούσες και μέλλουσες διατυπώσεις συνδέονται, ακυρώνοντας στην πράξη το μονοφωνικό λόγο και τις αυταρχικές ιδεολογικές του συνιστώσες: εδώ "[...] δεν υπάρχει ούτε πρώτη ούτε τελευταία λέξη, αλλά ούτε και όρια στα διαλογικά συμφραζόμενα [...]. Σε κάθε στιγμή κατά την εξέλιξη του διαλόγου υπάρχουν απέραντες, απεριόριστες μάζες λησμονημένων συμφραζόμενων σημασιών, όμως σε κάποια συγκεκριμένη στιγμή στην πορεία του διαλόγου που εξελίσσεται, ανακαλούνται και ξαναγεννιούνται με ανανεωμένη μορφή (σε νέα συμφραζόμενα). Τίποτα δεν είναι απόλυτα νεκρό: κάθε σημασία θα γιορτάσει τη γιορτή της επιστροφής της [...]"

Η παρούσα μετάφραση στηρίχθηκε επιπλέον στη γαλλική μετάφραση του κειμένου του Bakhtin: βλ. "Remarques sur l' épistémologie des sciences humaines": *Esthétique de la création verbale*, (Μετφρ.: Alfreda Aucouturier), Paris, Gallimard, 1984, 381-393.

Λευκωσία, Φεβρουάριος 1995

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΑΓΓΕΛΑΤΟΣ
Πανεπιστήμιο Κύπρου